

A „Nagy Játzsma” a XXI. században – nagyhatalmak energetikai és stratégiai vetélkedése a poszt-szovjet Közép-Ázsiában

A Szovjetunió felbomlását követően Közép-Ázsia ismét nagyhatalmak geostratégiai érdekeinek egyik elsőszámú ütközőzónájává vált, így egyes vélekedések szerint egyenesen a XIX. századi „nagy játzsma” újjáéledésének vagyunk szemtanúi. A nagyhatalmi versenyfutást részben gazdasági szempontok motiválják: mindenekelőtt a Kaszpi térség szénhidrogén lelőhelyeinek kitermelési koncesszióiért illetve az energiahordozók tranzitútvonalai feletti ellenőrzésért zajlik. A nagyhatalmi vetélkedésnek van ugyanakkor egy katonai-stratégiai dimenziója is: ebben pillanatnyilag Oroszország pozíciói tűnnek a legszilárdabbnak, amit jól mutat, hogy Oroszország alapvetően sikerrel integrálta a közép-ázsiai országokat, az orosz dominanciájú katonai szövetségekbe (FÁK, CSTO). Az Egyesült Államok régióbeli aktivitása, 2001. szeptember 11., valamint az afganisztáni háború nyomán erősödött fel, majd a 2000-es évek derekán az ún. „színes forradalmak” támogatásával tetőzött, amely révén egy új ideológia dimenziója is megnyílt a közép-ázsiai politikai térnek. Az amerikainál pragmatikusabbnak jellemezhető kínai külpolitika pedig egyelőre elsősorban a Shanghaji Együttműködés keretében is inkább a gazdasági pozíció szerzésre törekszik. A globális nagyhatalmak mellett pedig több, regionális középhatalomként jellemezhető és a térségben hagyományosan hatalmi törekvésekkel bíró muszlim ország, mindenekelőtt Törökország, Irán, Pakisztán és Szaúd-Arábia is részt kér a stratégia versengésből.

Following the breakup of the Soviet Union Central Asia has become again the puffer zone of great powers' geostrategical interests, so according to some opinions we are witnessing the revival of the XIXth century „great game”. Great powers' competition is motivated partially by economic considerations: primarily it aims to yield concessions from the Caspi regions' carbohydrogen sources and to gain control over transit routes. Furthermore the great powers' rivalry has its military-strategical dimension also: in this the positions of Russia seem to be the most solid, which is clearly shown by the fact that Russia integrated quiet successfully the Central Asian countries into Russian-dominated military alliances (e.g. CIS, CSTO). USA's activity in the region enstrengthened following 09/11 and the war against Afghanistan, then it reached its zenith during the middle of the decade by the support for the so-called „color revolutions”, thanks to which a new ideological dimension also opened up in the central Asian political space. The Chinese foreign policy - can be characterized by more pragmatism than the American – has aimed rather economic influence building primarily through the Shanghai Cooperation Organization. Beside global great powers several muslim „midpower” states – traditionally holding strategical ambitions in the region – primarily Turkey, Iran, Pakistan and Saudi-Arabia are also taking part in the contesting

Bevezetés

A Szovjetunió felbomlása gyökeresen új geostratégiai helyzetet teremtett az Eurázsiai kontinens szívének számító Közép-Ázsiai térségben. A saját államisággal korábban nem rendelkező közép-ázsiai országok a történelem során először váltak szuverén államokká és kerülhettek közvetlen - Moszkva közbeiktatása nélküli - kapcsolatba a világ többi részével. Megszűnt tehát a régió hermetikus elzártsága, ennek következtében számos szerző vélekedése szerint egyenesen a XIX. századi nagyhatalmi vetélkedés a „Nagy Játzsma” újjáéledésének vagyunk szemtanúi a régióban. Sir Halford Mackinder (1861-1947) a „geopolitika atyja” úgy vélte, hogy a Közép-Ázsia „a világ legnagyobb természetes erődje, melyet sarki jégsapkák, sivatagok, száraz fennsíkok és hegláncok védelmeznek”. Éppen ezért a közép-ázsiai térség feletti ellenőrzés megszerzése jelenti a kulcsot az egész Eurázsiai kontinens feletti uralomhoz. Mackinder ún. „*Heartland*” elmélete számos huszadik századi nyugati szerzőnél, így például *Zbigniew Brzezinski* Nagy Sakktábla című munkájában is visszaköszön (Brzezinski, 1997, p. 123-176) Orosz részről Alekszandr Gorcsakov II. Sándor cár külügyminisztere, már a krími háború (1853-56) után azzal érvelt, hogy az orosz terjeszkedésnek Európa helyett Ázsia irányába kellene fordulnia, akár azon az áron is, hogy ez érdekszféra ütközésekhez vezethet Nagy-Britanniával. Pjotr Szemjonov (1827-1914) az Orosz Földrajzi Társaság alelnöke, a Tien-San hegység feltérképezője szintén amellet érvelt, hogy Oroszországnak az indiai szubkontinens uraló britekkel szembeni stratégiai védelemre való tekintettel ki kellene terjesztenie közép-ázsiai jelenlétét.

Versenyfutás a Kaszpi olajért

A nagyhatalmi versenyfutás szereplői és mozgatórugói napjainkban természetesen részben megváltoztak. Egyik fő motivációja kétségkívül gazdasági és célja elsősorban a Kaszpi térség szénhidrogén lelőhelyei illetve még inkább az ezekhez vezető tranzitútvonalak feletti kontroll biztosítása (Rashid, 2002, p. 188). A régió „kontinentális bezártsága” a legkomolyabb nehézségeket talán éppen a Kaszpi térségben kitermelt szénhidrogén világpiacra való juttatása terén támasztja a közép-ázsiai államok (és a nagyhatalmak) számára. Számottevő fosszilis energiahordozó készletekkel az öt közép-ázsiai szovjet utódállam közül három (Kazahsztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán) rendelkezik. Üzbegisztán „szénhidrogén politikájának” a legfőbb célja az ország önellátásának biztosítása illetve bizonyos szomszédos államok (Kirgízia és Tádzsikisztán) energetikai függésben tartása. Ugyanakkor Üzbegisztán szénhidrogén exportőr államként nemzetközi szinten nem jelentős szereplő. A nemzetközi szintén is (potenciális) stratégiai jelentőséggel bíró szénhidrogén termelő és exportőr országnak jelenleg Kazahsztán és Türkmenisztán tekinthetőek.

Kazahsztán rendelkezik a Közel-Keleten kívül a jelenleg ismert legnagyobb még ki nem aknázott kőolajkészletekkel és napjainkban a 19. legjelentősebb olajtermelő ország, készletei azonban földgázból is jelentősek.¹ Türkmenisztán földgáztartalékai pedig a 2006-ban felfedezett *Dél-Jolotan* és *Oszman* óriásmezők felfedezésével a hatodik legnagyobbak számítanak a világon.² A szűk keresztmetszetet Kazahsztán és Türkmenisztán esetében tehát nem az ismert készletek elégséges volta még kevésbé azok közelgő kimerülése, hanem a termelési és transzferkapacitások jelentették. Bár a kazah szénhidrogén szektor az elmúlt két évtizedben számottevő mértékű nemzetközi tőkebefektetést vonzott, a legnagyobb tartalékokat rejtő *Kasagan* olajmezők kiaknázása mind a mai napig nem indulhatott meg a nem várt technikai nehézségek valamint a kazah kormány és a befektetői konzorciumot vezető Agip nézeteltérései miatt. (International Crisis Group, 2007, p. 7) Türkmenisztán

pedig szintén elsősorban a nemzetközi befektetők távolmaradása és a termelési infrastruktúra korszerűtlen műszaki állapota miatt nem képes a kitermelés volumenét az előre meghatározott ütemben növelni. (International Crisis Group, 2007, p. 14)

A kőolaj és földgáz tranzitjának legnagyobb része még mindig a szovjet korszakból megörökölt infrastruktúrán keresztül kerül exportra. Kazahsztán olajának több mint 80%-át, míg a türkmén földgáz közel 90%-át még napjainkban is Oroszországon keresztül exportálják. A kazah kőolaj exportjának fő útvonala a potenciálisan napi 300 ezer hordó kapacitású *Atyrau-Szamara* vezeték és a tengizi olajmezőket a fekete-tengeri *Novorosszijszk* kikötőjével összekötő több mint 1500 km hosszúságú és a potenciálisan napi 500 ezer hordó kapacitású ún. *CPC (Caspian Pipeline Consortium)* csővezeték, melyet 2015-re jelenlegi kapacitásának duplájára terveznek bővíteni (Government of Islamic Republic, 2012, p. 44). A konzorcium fő részvényesei orosz cégek így a *Transznyeft* (24%) és a *LukArco* (12,5%) de részt vesz benne az amerikai *Chevron* is (15%) (Government of Islamic Republic, 2012, p. 49). Kazahsztán erősen érdekelt ezen egyoldalú tranzitfüggőség csökkentésében, ám lehetőségei meglehetősen behatároltnak tűnnek. A *Baku-Tbliszi-Ceyhan* (BTC) olajvezeték 2005-ös üzembe helyezése óta reális opciónak tűnik, hogy a kazah olajat Oroszország megkerülésével exportálják nyugatra. 2006-ban született is egy megállapodás Ilham Alijev azeri és *Nurszultan Nazarbajev* kazah elnök között a kazah olaj BTC-n keresztüli exportjáról.³ Egyelőre azonban csak tanker hajókkal oldható meg az olaj szállítása a Kaszpin keresztül. Hosszabb távon a kazah olaj BTC-n keresztül történő exportja, mindenképpen megkívánná a BTC jelenlegi nap egymillió hordós kapacitásának, csaknem duplájára bővítését illetve a már régóta tervezett Transz-Kaszpi olajvezeték megépítését Baku és a kazahsztáni *Atyrau* között. Ez utóbbi megvalósítását azonban a Kaszpi rendezetlen nemzetközi jogi státusza nagyban akadályozza. Mindezekon túlmenően egy megnövelt kapacitású BTC vezeték kiszolgálása nyilvánvalóan megkívánná a Kasagan mezők kitermelésének megindítását, amellyel kapcsolatban szintén hosszú évek óta késlekedés tapasztalható - jelenleg a kitermelés legkorábbi 2013-as megindulására számítanak.⁴

A kazah exportdiverzifikációs politika így egyelőre a hön áhított európai piacok felé nem, viszont keleti irányba tudott áttörést elérni. Igaz a jelenlegi formájában a 2005-ben üzembehelyezett *Atyrau-Alashankou* vezetéknek inkább lélektani és politikai, mintsem tényleges energetikai jelentősége nagyobb. A vezeték egyelőre korlátozott kapacitással működik, ráadásul viszkozitási problémák miatt szükséges, hogy elkeverjék az *Omszk-Pavlodar* vezetéken keresztül érkező szibériai olajjal. Így Kazahsztán ahhoz, hogy export diverzifikációs céljait kivitelezze – némileg paradox módon – de megintcsak orosz importra szorul. (International Crisis Group, 2007, p. 10)

A csővezeték építési gigaprojektek talán még nagyobb súllyal befolyásolják a közép-ázsiai országok exportpolitikáját a másik stratégiai jelentőségű energiahordozó a földgáz esetében. A kőolaj szükség esetén tankerekkel vagy vasúti vagonokkal is szállítható. Ezzel szemben a földgáz (hogy ha a rendkívül költségigényes földgáz cseppfolyósítást leszámítjuk) alapvetően csak csővezetéken keresztül juttatható el a termelőtől a fogyasztókig, akik így fokozottan és hosszútávon egymásra utaltak. Jelenleg a közép-ázsiai földgáz legnagyobb része a türkmén földgázmezőkről, Üzbegisztánon és Kazahsztánon áthaladó ún. *CAC (Central Asia Center)* vezetéken keresztül jut el Oroszországba. A vezetéknek két fő ága van: az egyik a Türkmenisztán Kaszpi partvidékéről a másik a kelet-türkmenisztáni és üzbég gázmezőkről indul, majd a két ág Kazahsztán területén találkozik, majd ezután az orosz vezetékhalózatra kapcsolódik rá. A CAC két ágának együttes kapacitása mintegy 3,5 trillió köbméter évente (Morgan, 2011, p. 448). 2007 májusában megállapodás született Oroszország, Kazahsztán és Türkmenisztán között egy új a Kaszpi tenger partja mentén észak-

déli irányú 20milliárd m³ kapacitású gázvezeték megépítéséről is (az ún. *Kaspi menti vezeték* vagy *Pre-Caspian Pipeline*) melyet Türkmenisztán 25 éven keresztül látna el gázzal.⁵ (Freitag-Wirringhaus, 2009, p. 111) Bár az új vezeték megvalósítása Berdimuhammedov és Medvegyev elnök 2010 októberi találkoztóját követően úgy tűnik halasztást szenved.⁶ Bár 2009 óta az orosz Gazprom már az „európai árképzésen alapuló” - közelebről a nyilvánosság számára meg nem határozott – árat fizet a türkmén (valamint a kazah és az üzbég) gázért⁷ ennek ellenére a mindenkori türkmén vezetés számára is az egyik legfőbb stratégiai cél maradt az exportdiverzifikáció.

Ennek jegyében 1997-ben avatták fel az önmagában meglehetősen csekély (évi 8 milliárd köbméter) kapacitású Türkmenisztánból Iránba tartó *Korpedzse-Kürtkaj* vezetékét, melynek mégis különleges jelentőséget kölcsönzött, hogy az első olyan közép-ázsiai gázvezeték volt, amelyik nem Oroszországba irányult. Egy újabb vezeték 2010-es felavatása óta⁸ Türkmenisztán immár nagyobb tételekben (évi 20 milliárd köbméter) exportál Iránba is, mely dacára, annak, hogy a világon a második legjelentősebb földgáztartalékokkal rendelkezik az alacsony hatékonyságú kitermelés illetve a (különösen télen) magas hazai fogyasztás miatt maga is nettó földgáz importőr.⁹

Az alapvetően helyi jelentőségű iráni vezetékeknél az átfogó exportdiverzifikációs stratégia szempontjából jelentősebb előrelépésként értékelhető 2009 decemberében avatták fel a több mint 1800 kilométer hosszúságú és évi 30-40 milliárd köbméter kapacitású Türkmenisztán-Kazahsztán-Kína (avagy Transz-Ázsiai) földgázvezetékét. A vezeték mindezidáig az első és egyetlen, amely Oroszország megkerülésével közvetlenül juttat földgázt Közép-Ázsiából Kínába. A kínai export távlati bővítésével egyes számítások szerint az orosz Gazprom részesedése a türkmén földgáz exportból éveken belül akár 50%-os arányra zuhanhat.¹⁰

A fentiekben ismertetett már (részben) megvalósult projekteken kívül az utóbbi húsz évben még jelentősebb alternatív export útvonal terve körvonalazódott. A nyugati – különösképp az amerikai - döntéshozók mindkét elképzelést felkarolták mivel megvalósulásuk esetén a közép-ázsiai földgáz a két - az USA stratégiai riválisának tekintett - regionális nagyhatalom Oroszország és Irán megkerülésével lenne a világpiacon juttatható. Az egyik az ún. *TAPI* (Türkmenisztán-Afganisztán-Pakisztán-India) vezeték már régóta dédelgetett terve, amely sok szempontból valóban a leglogikusabbnak tűnik az összes szóba jöhető export útvonal körül. A kelet-türkmenisztáni földgáz lelőhelyekhez a világ tengeri kikötői közül a pakisztáni *Karacsi* – netán a kínai tőkebefektetésből újonnan fejleszteni kezdett *Gawadar* – esnek földrajzilag a legközelebb. 2010. december 11.-én az érintett négy állam vezetői alá is írták a több mint 1700 km hosszúságú és évi 33 milliárd köbméter kapacitású vezeték megépítéséről szóló megállapodást.¹¹ A megállapodás bejelentését követően ugyanakkor a nagyszabású terv megvalósítása terén azóta sem történt semmiféle érdemi előrelépés, amin nem is lehet csodálkozni tekintettel a projektet övező megannyi bizonytalanságra: a kulcsfontosságú tranzitország szerepét betöltő Afganisztánban a biztonsági helyzet egyre csak romlik, a vezeték pedig gazdaságilag csak India bekapcsolásával lenne megtérülő. Ez viszont előbb a feszültségtől terhes pakisztáni-indiai viszony mihamarabbi rendezését kívánná meg, amelyre szintén vajmi kevés az esély.

A másik elképzelés a nyugati sajtóban széles nyilvánosságot kapott ún. *Nabucco* projekthez kapcsolódik. A Nabucco konzorciumot 2004-ben hívta életre öt európai energetikai vállalat: az OMV (Ausztria), MOL (Magyarország), Transgaz (Románia), Bulgargaz (Bulgária), BOTAS (Törökország) és 2008-ban az RWE (Németország) is csatlakozott. A projekt (eredetileg 2014-ben megindítani tervezett) első fázisában a cél egy az asztriai *Baumgarten* gáztárolóját Ankarával összekötő 31 milliárd m³/év kapacitású vezeték megépítése lenne. A 2019-re időzített második fázisban a vezetéket meghosszabbítanák egyrészt a grúz határ (a legkézenfekvőbb megoldásnak itt a kibővített BTE-vel való összekötés tűnne), másrészt Irán ill. esetlegesen Irak felé.¹² Az Európai Befektetési Bank ill. az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank jelentős hitelekkel lennének hajlandóak finanszírozni a projektet, de ez még legjobb esetben is csak felét tenné ki a Nabucco mintegy 8 milliárd euróra becsült építési költségének.

A Nabucco megvalósulásának útjában a finanszírozási problémákon túl a legnagyobb akadályt kétségkívül az képezi, hogy még mindig nem világos: tulajdonképpen honnan kerülne gáz a vezetékbe? A lehetséges források között egyedül Azerbajdzsán tett egyértelmű ígéretet a gázszállításra: a 2009-es budapesti Nabucco csúcson Ilham Alijev elnök úgy nyilatkozott, hogy az azeri Sah Deniz mezők egymagukban is elegendőek lennének a Nabucco kiszolgálására, szakértők becslései szerint azonban a Sah Deniz mezőkből csak a Nabucco kapacitásának hozzávetőlegesen a fele, évi mintegy 10-15 milliárd m³ földgáz lenne biztosítható (Norling, 2007, p. 29). Irán részvétele az érvényben lévő szankciók miatt nem valószínű, így az egyetlen szóba jöhető forrásország Azerbajdzsánon kívül Türkmenisztán lenne. Türkmen részről több alkalommal is nyilatkoztak olyan értelemben, hogy országuk készen áll a Nabucco gázzal való ellátására. A 2010 nov. 18-án a Kaszpi jogi státuszának tisztázása céljából összehívott bakui csúcstalálkozó után Bajmurad Khodzsamukhamedov türkmén miniszterelnök helyettes úgy nyilatkozott, hogy Türkmenisztán készen áll, mintegy évi 40 milliárd m³ földgáz biztosítására a Nabucco számára. Mindeközben ez volt türkmén illetékesek részéről a legegyszerűbb támogató nyilatkozat a Nabucco projektre vonatkozóan.¹³ Azonban ne feledjük: Türkmenisztán gyengélkedő termelési infrastruktúrája miatt például Oroszország felé a már meglévő vállalásait sem tudja teljesíteni!¹⁴ Így erősen kérdéses, hogy ha a hajlandóság meg is van, a jelenlegi termelési kapacitások elegendőek lennének-e a Nabucco kiszolgálásához. A nyugati irányba történő export nagyobb volumenben egyébként is csak a Türkmenbasi kikötőjét Bakuval összekötő tengeralatti *Transz-Kaszpi* gázvezeték megvalósulása esetén lenne elképzelhető. Ez rövidtávon azonban semmi esetre sem tűnik reálisnak a Türkmenisztán és Azerbajdzsán között a Szerdar-Kjapaz mezők hovatartozásáról folyó tengeri határvita ill. a Kaszpi tenger nemzetközi jogi státuszát övező általános bizonytalanság miatt. Nem csoda, hogy a legutóbbi hírek már csak egy „csökkentett kapacitású Nabucco”-ról szólnak. Az egyelőre csak Délkelet-Európai Vezetékként (South-East Europe Pipeline – SEEP) emlegetett koncepció jelentős részben már létező vezetékszakaszokat használna fel. Így az újonnan építendő vezetékszakaszok hossza csak mintegy 1300 km-t tennének ki, szemben a Nabucco 3800 km-ével. A 10 milliárd köbméteres kapacitású vezeték teljes egészében az azeri Sah Deniz II mezőkről lenne ellátható.¹⁵

Összefoglalva a Kaszpi régió szénhidrogén kincséért folyó versenyfutást leszögezhetjük: a térség számára a legrövidebb tranzitútvonal déli irányba Irán és Pakisztán kikötői felé nyílna, azonban az Irán és Pakisztán vonatkozásában uralkodó folyamatos politikai bizonytalanság és az Afganisztánban dúló háború közepette belátható időn belül nincs realitása, hogy a déli irányú tranzit folyosók funkcionálni kezdjenek. Az Európába irányuló közvetlen tranzit infrastruktúra (pl.

Nabucco, Transz-Kaszipi olaj és gázvezeték stb.) kiépítésének támogatásához, úgy tűnik nyugati részről nincs meg a kellő politikai akarat és a piaci szereplők a kérdéses projekteket üzletileg is túlon túl kockázatosnak ítélik. Így a közép-ázsiai térség energiatranzitjának vonatkozásában még jópár évig az orosz dominanciával jellemezhető infrastruktúrális status quo fennmaradásával számolhatunk. Középtávon az oroszok tranzitmonopóliumát legfeljebb a Kínába irányuló exportkapacitások bővítése fenyegeti.

Vetélkedés a katonai hegemóniáért

A közép-ázsiai térségben zajló nagyhatalmi vetélkedésnek a gazdasági-energetikai aspektusa mellett azonban van egy katonai-stratégiai dimenziója is. Ebben a vonatkozásban is Oroszország pozíciói tűnnek napjainkban a legszilárdabbnak. A kilencvenes évek elején csupán egy rövid átmeneti időszaknak bizonyult az *Andrej Kozirjev* külügyminiszter körül tömörülő liberálisok az európai és nyugati kapcsolatokra fókuszáló és a közép-ázsiai térséget “elhanyagoló” külpolitikája. Kozirjev menesztése (1996) után ismét az eurázsiai irányzat híveittek hangadók az orosz külpolitikában. Ezt az irányváltást jól illusztrálja, hogy Kozirjev utódja a Közel-Kelet szakértő *Jevgenyij Primakov* lett. Az orosz külpolitika fókuszába így ismét az egykori szovjet tagköztársaságok - a nemzetközi sajtóban oly sokat idézett kifejezéssel a *közel külföld* – feletti orosz hegemónia helyreállítása került. Ennek a külpolitikának értelemszerűen egyik legfontosabb alappillére éppen Közép-Ázsia és a Kaszpi térség orosz érdekszférában való megtartása lett.

Már Oroszország első 1993-ban elfogadott katonai doktrínája is a volt Szovjetunió területére kiterjedő „befolyási övezet” államaira vonatkozóan három célkitűzést fogalmazott meg: 1. a volt szovjet tagköztársaságok lépjenek be a Független Államok Közösségébe 2. a Szovjetunió korábbi külső határain orosz katonák állomásozzanak 3. az érintett államok járuljanak hozzá, hogy területükön orosz katonai támaszpontok létesüljenek/maradjanak meg. A katonai doktrínában lefektetett célok megvalósításának keretében a kiüresedő FÁK helyett egyre inkább ún. *Taskenti Szerződés*, majd 2002-től a *Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete* (Collective Security Treaty Organization – CSTO) vált az Oroszország és közép-ázsiai utódállamok közötti katonai együttműködés keretévé. A Taskenti Szerződést (A Független Államok Közösségének Kollektív Biztonsági Szerződése) 1992 májusában kötötte meg a hat FÁK tagállam (Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán és Örményország). 1994-ben Fehéroroszország és Azerbajdzsán is csatlakozott az együttműködéshez. A Taskenti Szerződés 4. cikkelyének értelmében a CSTO részes államai bármelyiküket érő agresszió esetén „minden szükséges segítséget megadnak, beleértve a katonai segítséget is”.¹⁶ A részes államok biztonságuk garanciáját ki nem mondva, de az orosz taktikai nukleáris fegyverekre alapozzák. A CSTO tagállmainak területén idegen nagyhatalmak csak valamennyi részes állam beleegyezése esetén létesíthetnek katonai bázisokat. 2009-ben pedig a szövetség állandó gyorsreagálású erők, valamint közös békefenntartó egységek felállításáról is döntött. CSTO tagságukat a részes államok hatévente meg kell, hogy újítsák: három tagállam Azerbajdzsán, Grúzia és Üzbegisztán 1999-ben nem hosszabbította meg részvételüket, ehelyett Moldovával és Ukrajnával kiegészülve életrehívták a rivális ún. *GUAM* csoportosulást. A *GUAM* (a résztvevő országok kezdőbetűiből) csoportosulás hivatalosan csupán kereskedelmi együttműködés szándékával jött létre, ám valójában a katonai kooperációt is célozta és összességében a FÁK térségben érvényesülő orosz dominancia ellensúlyozására törekedett. Az Obama adminisztráció hivatalba lépése óta azonban az USA

részéről érezhetően csekélyebb támogatásban részesül a szervezet. Így mára ez a kezdeményezés eljelenlégtelenedett (Freitag-Wirringhaus, 2009, p. 112).

2005-ben a színes forradalmak hatására Üzbegisztán felmondta a GUUAM együttműködést és újból belépett a CSTO-ba, majd 2012 júliusában mindenki számára váratlanul ismét felfüggesztette tagságát a szervezetben. Egyes elemzők a döntést azzal magyarázzák, hogy Üzbegisztán szeretne részesülni az Afganisztánból kivonuló amerikai csapatok hátrahagyott fegyverzetéből illetve, hogy egy Üzbegisztán területén létrehozandó amerikai bázisról is már tárgyalások folynak – melynek létesítéséhez azonban Üzbegisztánnak CSTO tagként szükséges lenne elnyernie a többi CSTO tag-állam, mindenekelőtt Oroszország hozzájárulását.

Az öt közép-ázsiai utódállam közül tehát jelenleg három ország (Kazasztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán) tagja a CSTO-nak, akik így katonai biztonságuk garantálását tekintve elsősorban Oroszországra hagyatkoznak. Ezen országok területén az orosz hadsereg katonai bázisokat is fenntart, melyek között a legváltozatosabb jellegű katonai létesítményeket találjuk. Így például Kazahsztánban a Balkhas tó melletti radarbázist, Kirgíziában a kanti légibázist, Tádzsikisztánban pedig számos szárazföldi bázis mellett egy egészen speciális *Okno* (Ablak) fedőnevű katonai műholdmegfigyelő állomás is működik (Klein, 2009, p. 20), (Podvig, 2002, p. 25). A tádzsik-afgán határ őrzését pedig egészen 2005-ig FÁK mandátummal felruházott orosz csapatok látták el. A Türkmenbasi elnök által meghirdetett “pozitív semlegesség” jelszava alatt tudatos izolacionista külpolitikát folytató Türkmenisztán és a regionális vezető szerepre aspiráló Üzbegisztán ezzel szemben a függetlenség elnyerése után mentesítették magukat az orosz katonai jelenléttől és külpolitikájukban Oroszországgal szemben minél önállóbb mozgástér megteremtésére törekednek.

A poszt-szovjet térben érvényesülő orosz katonai hegemonia ellensúlyozására törekvő szereplőknek kézenfekvőnek tűnhet, hogy az orszokkal szemben más - a térségben gazdasági-katonai érdekeltségekkel bíró - nagyhatalmak pártfogását igyekezzenek megszerezni. A függetlenség elnyerése óta több szovjet utódállam is megkísérelt a nyugati hatalmakkal, mindenekelőtt az USA-val egyfajta – az orosz dominanciával szemben autonómiát biztosító – stratégiai partnerség kialakítására. A hagyományosan az orosz érdekszféra részének tekintett közép-ázsiai térség irányában azonban az amerikai diplomácia sokáig nem mutatott különösebb érdeklődést. A kilencvenes évek folyamán – ha nem is az USA kormányzatának – de amerikai befektetőknek a figyelmét elsősorban a régió szén-hidrogén kincsei vonták magukra. Jellemző, hogy az újonnan függetlenné vált közép-ázsiai köztársaságokban az amerikai olajipari nagyvállalatok sok esetben korábban jelentek meg, mint hogy például amerikai diplomáciai képviselőt létesült volna. (Rashid, 2002, p. 189.) Ugyanakkor az amerikai vezetés a lehetséges stratégiai-katonai együttműködés szempontjából a közép-európai, a balkáni vagy éppen a kaukázusi országokat sokkal fontosabb partnernek mint a közép-ázsiai utódállamokat. Ehhez a szemlélethez képest alapvető paradigma váltást hozott magával 2001. szeptember 11. terrortámadás majd a Bush kormányzat “terrorizmus elleni háborújának” meghirdetése. Az USA és szövetségesei Afganisztán elleni támadásának kivitelezéséhez szükségessé vált a közép-ázsiai szovjet utódállamok területén lévő katonai támaszpontok igénybevétele, melynek kapcsán számos elemző úgy vélte, hogy tartós amerikai katonai jelenlétet alapoz meg a térségben.¹⁷ Az afganisztáni hadműveletek idején átrepülési, légtér illetve reptérhasználati jogokat mind az öt közép-ázsiai állam – még az örök semlegességet deklaráló Türkmenisztán is – biztosítottak a szövetséges légierő számára (O'Malley, 2003, p. 263 - 269), valamint azóta is fontos szerepet játszanak az Afganisztán területén állomásozó nemzetközi haderő utánpótlásának biztosításában. Állandó amerikai támaszpont végül is két helyszínen az üzbegisztáni *hánábádi* légibázison és Kirgizisztánban a Biskek melletti *Manas* légitámaszponton

létesült (mindkettő korábbi szovjet katonai bázis).¹⁸ Figyelemre méltó, hogy a USA Kongresszusa által az öt közép-ázsiai szovjet utódállam részére kiutalt katonai segélyek (az ún. *Foreign Military Financing* és *International Military Education and Training* keretből) 2001-et követően lényegében megduplázódtak. Az összeg legnagyobb részét természetesen az állandó amerikai bázisoknak ott-hont adó Üzbegisztánnak és Kirgíziának juttatták (Lane, 2009, p. 4; Oliker – Shlapak, 2005, p. 14-15).

A 2000-es évtized közepén a poszt-szovjet térségen végigsöprő „színes forradalmak” nyomán egy új ideológiai dimenziója is megnyílt a közép-ázsiai nagyhatalmi vetélkedésnek, melyben az USA mint a „demokrácia export” fő támogatója, Oroszország (és Kína) pedig az autokrata rezsimek védelmezője ként tűnt fel. Ezzel ismét megromlott a viszony az USA és újsütető szövetségesei, mindenekelőtt Üzbegisztán között. Az andizsoni tüntetések vérbefojtása miatt 2005-ben az amerikai kormányzat visszatartott Üzbegisztánnak járó 11millió dollárnyi katonai segélyt. Erre adott reakcióként Karimov elnök felszólította az amerikaiakat a hanabádi légitámaszpont kiürítésére. A felszólításnak az amerikai haderő késlekedés nélkül eleget is tett. Kirgizisztánban érdekes módon épp a nyugati média által ünnevelt „tulipános forradalom” révén hatalomra jutott Bakijev elnök tette kérdéssé a manaszi amerikai bázis fennmaradását. Ám ezzel vélhetően csak magasabb bérleti díjat akart kiszorolni az amerikai kormányzattól, hiszen a bázis jelenti az egyik legfőbb deviza forrást a külföldi befektetésekben szűkölködő Kirgízia számára.¹⁹ Ennek ellenére az oroszbarátként számon tartott Atambajev elnök 2014-ig adott határidőt az USA-nak a manaszi légitámaszpont kiürítésére²⁰ miközben a legfrissebb hírek szerint Karimov elnök viszont ismét szívesen látna amerikai bázist Üzbegisztán területén.²¹ Tehát a készség az USA-val való katonai együttműködésre úgy tűnik továbbra is megvan a közép-ázsiai rezsimek némelyikében, ugyanakkor az Obama adminisztráció hivatalba lépése óta az USA érdeklődése ismét érezhetően csökkent a térség iránt.

Könnyen lehet, hogy hosszabb távon sokak várakozásával ellentétben nem USA, hanem Kína lesz Oroszország elsősorú stratégiai riválisa Közép-Ázsában. A vizsgált országok közül ma már többnek is Kína az elsősorú kereskedelmi partnere, és a Kaszpi kőolaj és földgáz számára is a Kínába tartó vezetékek jelentik napjainkban az egyetlen alternatívát az oroszok tranzitmonopóliumával szemben. Számos elemző a *Sanghaji Együttműködés Szervezetében* (Shanghai Cooperation Organization – SCO) is elsősorban Kína növekvő regionális befolyásának hordozóját látja. A szervezet jelenleg a világ alighanem legnagyobb regionális tömörülése, hat tagállama – Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgízia, Tádzsikisztán és 2001 óta Üzbegisztán – lefedi az eurázsiai kontinens területének 60%-át, és a világ népességének negyedét adja. A kezdeményezés Kína és vele szomszédos négy állam (Oroszország, Kazahsztán, Kirgízia és Tádzsikisztán) fennálló határvitáinak rendezését célzó Sanghaji csúcstalálkozóval indult útjára, a „Sanghaji ötök” ezt követően évi rendszerességgel megtartották államfői találkozóikat. 2001-ben a Szentpétervári találkozón Üzbegisztán – bár Kínával nem osztozik közös határon – is csatlakozott az együttműködéshez, mely ekkor alakult nemzetközi szervezetté és vette fel a SCO nevet. Az SCO keretében változatos területeken igyekeznek az egymás közti kooperációt elmélyíteni a részes államok, így hosszabb távon célja a szervezetnek egy szabadkereskedelmi övezet létrehozása²² és a terrorizmus elleni valamint a katonai együttműködés is mind komolyabb hangsúlyt kap: több alkalommal is sor került már közös hadgyakorlatokra.²³ Ugyanakkor Kína a közép-ázsiai térségben egyelőre még elsősorban gazdasági pozíciószerezésre törekszik, érdekeit pedig diplomáciai eszközökkel igyekszik érvényesíteni, katonai bázisokat ugyanakkor mindezülig nem létesített a szovjet utódállamok egyikében sem.

A SZU felbomlása óta a globális hatókörű nagyhatalmak mellett immár egyes regionális középhatalmi státusú muszlim országok is alakító módon szólhatnak bele a közép-ázsiai térség politikájába. A kilencvenes évek elején sokan felfokozott várakozásokat fűztek például Törökország térségbeli színrelépéséhez. Ekkoriban valóban úgy tűnhetett: Törökország egyenesen predesztinálva van arra, hogy Közép-Ázsia vezető hatalma legyen. A törököket szoros etnikai, nyelvi és kulturális kötelékek fűzik a térség népeihez, ráadásul a szekuláris, kemalista Törökország egy sok szempontból vonzó politikai modellt és modernizációs mintát kínált a fiatal közép-ázsiai köztársaságok számára. A függetlenné válást követő első évben mintegy 1,2 milliárd dollárnyi török befektetés és kölcsön áramlott a közép-ázsiai országokba, a török műholdas televízió csatornák is szabadon foghatóvá váltak a lakosság számára (Rashid, 2002, p. 222). Néhány év alatt azonban nyilvánvalóvá vált, hogy dacára a kezdeti lelkesedésnek és rokonszenvnek, Törökország gazdasági kapacitásai egész egyszerűen nem elegendők ahhoz, hogy a térség vezető hatalma legyen, és földrajzilag ahhoz is túlságosan messze esik, hogy elsődleges kulturális mintaadóvá váljon: *„...az objektív nehézségek közé tartozott, hogy Törökország lényegében azzal a tőkével és árukészlettel jelent meg Közép-Ázsiában, amelyet a Turgut Özal nevéhez fűződő, nyolcvanas évekbeli fellendülése során Nyugat-Európára optimalizált. Ez viszont aligha elégítette ki a szovjet összeomlás megrázkódtatásaitól sújtott Közép-Ázsiát. A világ egyik legjelentősebb gyapottermelő régiójának nem olcsó textilipari termékekre és utángyártott nyugati személyautókra volt elsősorban szüksége, hanem pénzügyi hitelekre, felvevőpiacra, nehéz- és hadiipari befektetésekre. Márpedig a török gazdaság erre a szerepre nemcsak Közép-Ázsiában bizonyult túl gyengének, de a saját határaihoz közelebb eső, s hosszú ideig az ország exportja és befektetései kedvenc terepének számító Romániában sem voltaképes ekkora léptékű beruházásokra.”* (Dobrovits, 2011, p. 13) Mindehhez még annyit tehetünk hozzá, hogy az iszlamista irányultságú *Erdogan* kormányzat hatalomra kerülése (2002-03) óta a török külpolitika határozott irányváltásának vagyunk szemtanúi: török-iráni viszony látványosan javult, miközben közép-ázsiai és kaukázusi török kapcsolatokkal szemben, úgy tűnik, egyre inkább közel-keleti arab országokkal való együttműködés élvez prioritást.

A Törökország hagyományos stratégiai riválisának és évtizedekig a kemalista állam legfőbb ideológiai riválisának tekinthető Iráni Iszlám Köztársaságot is nagyon szoros történelmi és kulturális szálak fűzik a közép-Ázsiához. Mint ahogy dolgozatunk elején erről már bővebben írtunk tulajdonképpen az egész régió a tágabban értelmezett perzsa civilizációs szféra része volt egészen az orosz hódításig. A térség népei közül a tádzsikok pedig mind a mai napig kulturális és nyelvi rokonságot ápolnak a perzsákkal. A civilizációs örökség azonban nemcsak összeköt, hanem legalább ennyire el is választ: a XVI. századi Szafavida Perzsiában lényegében államvallássá tett síitizmus mind a mai napig hatóan falat emelt a Irán és a szunnita közép-ázsiai országok közé. Bár az iráni teokrácia vezetői között bizonyára akadtak olyanok, akik a SZU összeomlását látva, az iszlám forradalom közép-ázsiai exportjáról ábrándoztak, ám az iráni külpolitika az elmúlt húsz évben - legalábbis Közép-Ázsia vonatkozásában - összességében igen mérsékelt, sőt kimondottan óvatos volt és alapvetően a fiatal köztársaságokkal való pragmatikus együttműködésre helyezte a hangsúlyt (lásd: a Türkmenisztán-Irán földgázvezetékek példáját). A tádzsik polgárháború folyamán Irán, bár kétségkívül nyújtott humanitárius és médiatámogatást az Iszlám Újjászületés Pártjának, majd az Egyesült Tádzsik ellenzéknek ugyanakkor nagyon is tudatosan tartózkodott attól, hogy katonailag beavatkozzon a konfliktusba. A polgárháború lezárulásához elvezető béketárgyalásokon viszont Teherán is igyekezett minél aktívabb közvetítőként közreműködni (Jonson, 2006, p. 45).

Míg a kilencvenes évek elején tádzsik ellenzék harca azért alapvetően élvezte az iráni közvélemény szimpátiáját, ez az afganisztáni tálibokról, vagy éppen a Fergána medence dzsihadista radikálisairól már korántsem volt elmondható. Ne feledjük: az ortodox szunnita szélsőségesek szemében az iráni síiták éppolyan hitetlenek, mint a keresztények. Irán és a Talibán között komolyan fennállt a nyílt háború kitörésének veszélye, amikor a tálibok 1998-ban az északi *Mazar-i-Sarif* bevételekor lemészároltak több ezer síita civil lakost, valamint meggyilkolták a városban működő iráni konzulátus 9 diplomatáját.²⁴ Irán ezen túlmenően már csak azért is ódzkodik a közép-ázsiai szunnita radikálisok bármiféle támogatásától, mivel ezzel magára haragítaná egyik legfontosabb gazdasági és stratégiai partnerét, az iráni atomprogram megvalósításában is kulcsszerepet játszó Oroszországot. Márpedig éppen a nukleáris programja miatt minden eddiginél súlyosabb gazdasági szankciók által szorongatott, sőt háborús fenyegetésekkel is szembenéző iráni rezsim aligha kockáztathatja Oroszország jóindulatának elvesztését.

A militáns dzsihadizmus közép-ázsiai terjesztésének támogatása napjainkban nem Irán, sokkal inkább Pakisztán és némelyik arab ország irányából jelenthet reális fenyegetést. Pakisztán regionális védelmi stratégiájának a nyolcvanas évek óta *Muhammad Ziaul Hak* tábornok nevéhez fűzhetően alapkövét képezi az - elsősorban Indiával szembeni érvényesülő – „stratégiai mélység” kialakításának koncepciója. Ebbe az elgondolásba jól illeszkedett a Pakisztán támogatását élvező szunnita radikálisok hatalomra segítése mindenekelőtt Afganisztánban, vagy éppen a függetlenedő közép-ázsiai köztársaságokban. (Rashid, 2002, p. 213) Az Afganisztánból továbbgyűrűző militáns dzsihadizmus azonban napjainkra nem a közép-ázsiai rezsimet, hanem magát Pakisztánt destabilizálta a legnagyobb mértékben. Így a radikális dzsihadisták regionális térnyerése vonatkozásában az igazán riasztó perspektívát ma nem valamiféle pakisztáni hegemonia kialakulása, hanem sokkal inkább a pakisztáni állam végletes meggyengülésének lehetősége kínálja. A közép-ázsiai szunnita radikalizmus jelenlegi legnagyobb propagátora és szponzora így nem Irán, még csak nem is a pakisztáni titkosszolgálat, hanem a távoli, de dúsgazdag Szaúd-Arábia. A szaúdiak az utóbbi húsz évben közép-Ázsiában számtalan mecset építését, és vallási alapítvány működését szponzorálták, ezen kívül a korán több millió példányát juttatták el az itteni lakossághoz, számos esetben pedig mekkai zarándoklatukat is finanszírozták – mindezt azzal a nem titkolt céllal, hogy az iszlám sajátos szaúdi irányzatát a fundamentalista wahhabizmus terjesztését is elősegítsék egyúttal. A radikális dzsihadista csoportok azonban az esetek többségében már régen kikerültek a szaúdi ellenőrzés alól, sőt mint *Oszama Bin Laden* példája is mutatja, akár szembe is fordultak a Szaúdi Királysággal. Így napjainkban Közép-Ázsiában a dzsihadista radikalizmust államoktól alapvetően függetlenedett - igaz egyelőre viszonylag marginális - csoportosulások és szervezetek hordozzák elsősorban (Rashid, 2002, p. 224 - 225).

Végezetül, amikor a közép-ázsiai „Nagy Játzsma” újjáéledéséről beszélünk, fel kell hívnunk a figyelmet egy döntő különbségre a XIX. századi és a jelenlegi nagyhatalmi vetélkedés jellegében. A XIX. század végén a térség (és államai) jobbra csak a tehetetlen tárgyat képezték a nagyhatalmi versenyfutásnak. Ezzel szemben napjainkban Közép-Ázsiai államai maguk is önálló alakító szereplői a regionális erőviszonyoknak. A térség legnépesebb és katonailag is legerősebb állama Üzbegisztán például láthatóan nagyon is tudatosan aspirált egyfajta regionális hegemoniára az elmúlt két évtizedben. Az már más kérdés, hogy a Karimov elnök által diktált meglehetősen gyakori 180 fokos külpolitikai irányváltások (lásd például a CSTO-ba való ki és belépéseket) aligha szolgálják az áhított vezető szerep megszerzését, így Üzbegisztán hegemon törekvéseit csupán Tádzsikisztán és kisebb mértékben Kirgízia, azaz az energetikai és katonai szempontból leginkább kiszolgáltatott két állammal szemben tudta érvényesíteni. Kazahsztán ugyanakkor egyre inkább Üzbegisztán riválisa-

ként tűnik fel a hatalmi versengésben: bár az ország lakossága, területéhez viszonyítva igen kicsi, a bőséges ásványkincseknek, a viszonylag sikeresen levezényelt gazdaságpolitikai reformoknak és Nazarbajev elnök óvatos, körültekintő külpolitikájának köszönhetően mára alighanem a kazah rezsim vívta ki magának a legkomolyabb nemzetközi tekintélyt az öt közép-ázsiai utódállam közül. Egészen speciális esetet képez Türkmenisztán, amely a Nyijazov elnök által meghirdetett „pozitív semlegesség” politikájának örve alatt a külvilágtól való minél teljesebb elzárkózásra törekedett. E politika legfőbb vezérlő elve alighanem a totalitárius jellegű türkmén rezsim hatalmának megóvása a környező országok némelyikében (Tádzsikisztán, Afganisztán) tapasztalt társadalmi és politikai megrázkódtatásoktól.

Azonban akár az agresszív és hatalmaskodó Üzbegisztánt, akár a kooperatív és pragmatikus Kazahsztánt, akár a szegény és kiszolgáltatott Tádzsikisztánt és Kirgíziát, vagy a magába forduló Türkmenisztánt tekintjük, egy valamit leszögezhetünk: a poszt-szovjet Közép-Ázsia államai a nemzetközi politikai autonóm szereplőként, ha nem is egyforma mozgástér birtokában, de ismét bele szólást nyertek saját sorsuk alakításába. Ez a szovjet birodalom összeomlásával elnyert független államiság kétségbevonhatatlan hozadéka.

Felhasznált irodalom

- AFANASYEVA, A. (2012): *Kashagan's big oil coming to market in mid-2013* (on-line). Reuters. hozzáférés: <http://www.reuters.com/article/2012/08/10/kazakhstan-oil-kashagan-idUSL6E8J7CML20120810> (olvasva: 2013.03.30.)
- BANK INFORMATION CENTER (2006): *Kazakhstan joins BTC pipeline* (on-line). hozzáférés: <http://www.bicusa.org/en/Article.2862.aspx> (olvasva: 2013.03.30.)
- BBC NEWS (2010): *Turkmenistan ex-leader Niyazov's arch to be removed* (on-line). hozzáférés: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8466622.stm> (olvasva: 2013.03.30.)
- BBC NEWS (2010): *Turkmenistan opens new Irangas pipeline* (on-line). hozzáférés: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8443787.stm> (olvasva: 2013.03.30.)
- BLANK, S. (2011): *Revising the Border: China's Inroads into Tajikistan. China Brief* (on-line), Volume: 11. Issue: 14. hozzáférés: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=38251](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=38251) (olvasva: 2013.03.30.)
- BOCHKAREV, D. (2009): "European" Gas Prices: Implications Of Gazprom's Strategic Engagement With Central Asia. *Pipeline and Gas Journal* (on-line). Vol. 236. No. 6. hozzáférés: <http://pipelineandgasjournal.com/%E2%80%9CEuropean%E2%80%9D-gas-prices-implications-gazprom%E2%80%99s-strategic-engagement-central-asia?page=show> (olvasva: 2013.03.30.)
- BROOKINGS INSTITUTE (2010): *Learning from the Shanghai Cooperation Organization's 'Peace Mission-2010' Exercise* (on-line). hozzáférés: <http://www.brookings.edu/research/opinions/2010/10/29-asia-war-games-boland> (olvasva: 2013.03.30.)
- BRZEZINSKI, Z. (1997): *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books, New York
- CIA.GOV (2013): *CIA Factbook - Kazakhstan's economy* (on-line). hozzáférés: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html> (olvasva: 2013.03.30.)
- CORNELL, S. E. (2011): *Azerbaijan Since Independenc*. M.E. Sharpe, Armonk, New York
- COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS (2005): *U. S. Military Bases in Central Asia* (on-line). hozzáférés: <http://www.cfr.org/kyrgyzstan/asia-us-military-bases-central-asia/p8440> (olvasva: 2013.03.30.)
- DOBROVITS M. (2011): *Közép-Ázsia a XXI. Század elején*. Magyar Külügyi Intézet, Budapest
- EURASIANET.ORG (2010): *Caspian Summit Fails To Clarify Status, Resource Issues* (on-line). hozzáférés: <http://www.eurasianet.org/node/62412> (olvasva: 2013.03.30.)

- EURASIANET.ORG (2010): *Turkmenistan: Medvedev Comes Away from Ashgabat Empty Handed* (on-line). hozzáférés: <http://www.eurasianet.org/node/62237> (olvasva: 2013.03.30.)
- FREITAG-WIRMINGHAUS, R. (2009): *Azerbaijan's Foreign and Security Policy Azerbaijan Focus* (on-line). Vol 1(1). hozzáférés: http://sam.gov.az/uploads/files/journals/azerbaijan_focus_1_en.pdf (olvasva: 2013.03.30.)
- GAZPROM.COM (2013): *Pre-Caspian Pipeline* (on-line). hozzáférés: <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/pg/> (olvasva: 2013.03.30.)
- GOVERNMENT OF ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN, MINISTRY OF MINES (2012): *Central Asian Energy Market Overview & Excerpts from Recent Articles* (on-line). hozzáférés: <http://www.afghantajiktender.com/docs/Central%20Asian%20Oil%20and%20Gas%20Market%20Research%20Aug2012.pdf> (olvasva: 2013.03.30.)
- IEEE.ES (2002): *Charter of the Collective Security Treaty Organization* (on-line). hozzáférés: <http://www.ieee.es/Galerias/fichero/Varios/2002 Carta de la OTSC.pdf> (olvasva: 2013.03.30.)
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP (2007): *Central Asia's Energy Risks. Asia Report* (on-line). No. 133. hozzáférés: <http://www.crisisgroup.org/en/regions/asia/central-asia/133-central-asias-energy-risks.aspx> (olvasva: 2013.03.30.)
- JEHL, D. (1998): *Iran Holds Taliban Responsible for 9 Diplomats' Deaths* (on-line). New York Times. hozzáférés: <http://www.nytimes.com/1998/09/11/world/iran-holds-taliban-responsible-for-9-diplomats-deaths.html?pagewanted=all&src=pm> (olvasva: 2013.03.30.)
- JONSON, L. (2006): *Tajikistan in the New Central Asia: Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam*. I. B. Tauris, London, New York
- KLEIN, M. (2009): *Russia's Military Capabilities*. Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin
- KOMMERSANT.RU (2010): *Туркменский газ нашел запасный выход* (Turkmen gas found an emergency exit) (on-line) hozzáférés: <http://www.kommersant.ru/doc/1556509> (olvasva: 2013.03.30.)
- LANE, H. J. (2009): *United States Military in Central Asia: Beyond Operation Enduring Freedom* (on-line). Joint Military Operations Department, Naval War College. hozzáférés: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a513952.pdf> (olvasva: 2013.03.30.)
- MAMMADOV, I. (2009): *The Geopolitics of Energy in the Caspian Sea Region : the Challenges Faced by Azerbaijan* Edwin Mellen Press, Lewiston, New York.
- MORGAN, D. R. (2011): *How Central Asia Was Won: A Revival of 'The Great Game*. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*. 36/2
- NABUCCO GAS PIPELINE (2013): *Brief History of Nabucco* (on-line). hozzáférés: http://www.nabuccopipeline.com/portal/page/portal/en/company_main/about_us (olvasva: 2013.03.30.)
- NORLING, N. (2007): *Gazprom's Monopoly and Nabucco's Potentials: Strategic Decisions for Europe* (on-line). Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Papers. hozzáférés: http://www.isdp.eu/publications/index.php?option=com_jombib&task=showbib&id=5698 (olvasva: 2013.03.30.)
- O'MALLEY, W. D. (2003): *Central Asia and South Caucasus as an Area of Operations: Challenges and Constraints*. In: Olikier, O. - Szayna, T. S. (szerk.): *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus*. Implications for the U.S. Army (on-line). United States Army, RAND Arroyo Center. hozzáférés: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1598/MR1598.ch8.pdf (olvasva: 2013.03.30.)
- OLIKER, O. – SHLAPAK, D. A. (2005): *U.S. Interests in Central Asia. Policy Priorities and Military Roles*. (on-line). Rand Corporation. hozzáférés: http://www.rand.org/pubs/monographs/2005/RAND_MG338.pdf (olvasva: 2013.03.30.)
- PODVIG, P. (2002): *History and the Current Status of the Russian Early Warning System*. *Science and Global Security*. Vol. 10.
- RASHID, A. (1994): *Resurgence of Central Asia. Islam or Nationalism?* Oxford University Press, Karachi
- RASHID, A. (2002): *Withdrawn Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia*. Yale University Press, New Haven, London
- RFERL.ORG (2009): *New Turkmen-China Pipeline Breaks Russia's Hold Over Central Asian Gas* (on-line). Radio Free Europe. hozzáférés: http://www.rferl.org/content/TurkmenistanChina_Gas_Pipeline_To_Open/1903108.html (olvasva: 2013.03.30.)
- RFERL.ORG (2010): *Turkmen Gas Exports To Iran A Boon For Both Countries* (on-line). Radio Free Europe. hozzáférés: http://www.rferl.org/content/Turkmen_Gas_Exports_To_Iran_A_Boon_For_Both_Countries/1921933.html?page=1#relatedInfoContainer (olvasva: 2013.03.30.)

- RFERL.ORG (2012): *Atambaev Says No Foreign Troops At Manas After 2014* (on-line). Radio Free Europe, hozzáférés: http://www.rferl.org/content/kyrgyzstan_president_says_no_foreign_troops_manas_2014/24490080.html (olvasva: 2013.03.30.)
- SOCOR, V. (2011): *South-East Europe Pipeline: A Downsized Nabucco Proposed By BP Publication*. *Eurasia Daily Monitor* (on-line). Volume: 8. Issue: 202. hozzáférés: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=38609](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=38609) (olvasva: 2013.03.30.)
- SRAS.ORG (2010): *Military Doctrines of Russian Federation* (on-line). hozzáférés: http://www.sras.org/military_doctrine_russian_federation_2010 (olvasva: 2013.03.30.)
- U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION (2012): *Turkmenistan country Brief* (on-line). hozzáférés: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=TX> (olvasva: 2013.03.30.)
- UN.ORG (1995): *U. N. General Assembly Resolution on Permanent Neutrality of Turkmenistan* (on-line). hozzáférés: <http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm> (olvasva: 2013.03.30.)
- VALDAI DISCUSSION CLUB (2012): *Uzbekistan wants American weapons and suspends CSTO membership* (on-line). hozzáférés: http://valdaiclub.com/near_abroad/45740.html (olvasva: 2013.03.30.)
- XINHUA.COM (2011): *China mulls free trade zone among SCO member states* (on-line)., hozzáférés: http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-09/03/c_131095193.htm (olvasva: 2013.03.30.)

Hivatkozások

- ¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>
- ² <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=TX>
- ³ <http://www.bicusa.org/en/Article.2862.aspx>
- ⁴ <http://www.reuters.com/article/2012/08/10/kazakhstan-oil-kashagan-idUSL6E8J7CML20120810>
- ⁵ <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/pg/>
- ⁶ <http://www.eurasianet.org/node/62237>
- ⁷ <http://pipelineandgasjournal.com/%E2%80%9Ceuropa%E2%80%9D-gas-prices-implications-gazprom%E2%80%99s-strategic-engagement-central-asia?page=show>
- ⁸ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8443787.stm>
- ⁹ http://www.rferl.org/content/Turkmen_Gas_Exports_To_Iran_A_Boon_For_Both_Countries/1921933.html?page=1#relatedInfoContainer, <http://www.eia.gov/cabs/iran/Full.html>
- ¹⁰ http://www.rferl.org/content/TurkmenistanChina_Gas_Pipeline_To_Open/1903108.html
- ¹¹ <http://www.kommersant.ru/doc/1556509>
- ¹² http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en/company_main/about_us
- ¹³ <http://www.eurasianet.org/node/62412>
- ¹⁴ <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=TX>
- ¹⁵ [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=38609](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=38609)
- ¹⁶ http://www.ieee.es/Galerias/fichero/Varios/2002_Carta_de_la_OTSC.pdf
- ¹⁷ <http://www.cfr.org/kyrgyzstan/asia-us-military-bases-central-asia/p8440>
- ¹⁸ <http://www.cfr.org/kyrgyzstan/asia-us-military-bases-central-asia/p8440>
- ¹⁹ <http://www.cfr.org/kyrgyzstan/asia-us-military-bases-central-asia/p8440>
- ²⁰ http://www.rferl.org/content/kyrgyzstan_president_says_no_foreign_troops_manas_2014/24490080.html
- ²¹ http://valdaiclub.com/near_abroad/45740.html
- ²² http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-09/03/c_131095193.htm
- ²³ <http://www.brookings.edu/research/opinions/2010/10/29-asia-war-games-boland>
- ²⁴ <http://www.nytimes.com/1998/09/11/world/iran-holds-taliban-responsible-for-9-diplomats-deaths.html?pagewanted=all&src=pm>